

Ващук О. П.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті висвітлено питання оцінки особистості підозрюваного обвинуваченого, потерпілого або свідка як одного з важливих завдань кримінального провадження. Доведено, що психофізіологічна експертиза є одним із засобів, що забезпечують дотримання кримінально-процесуального закону при провадженні досудового розслідування та розгляду провадження в суді.

Ключові слова: психофізіологічна експертиза, експертний висновок, джерело доказів, експерт, кримінальне провадження.

В статье освещен вопрос оценки личности подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего или свидетеля как одной из важнейших задач уголовного производства. Доказано, что психофизиологическая экспертиза является одним из способов, обеспечивающих соблюдение уголовно-процессуального закона при проведении досудебного расследования и рассмотрения производства в суде.

Ключевые слова: психофизиологическая экспертиза, экспертное заключение, источник доказательств, эксперт, уголовное производство.

Ефективність діяльності правоохоронних органів та інших структур пов'язана з втіленням у практичну діяльність науково обґрунтованих методів, способів, прийомів і засобів попередження, розслідування, виявлення та розкриття злочинних правопорушень. На нашу думку, найсприятливішим із цих напрямів наразі покликане стати використання знань психофізіології у кримінальному провадженні.

Дослідження особистості як живої біологічної особи має великий історичний

шлях з великою кількістю застарілих і нових методик дослідження. Цей протерений шлях стрімко виріс паралельно з науково-технічним прогресом з ХІХ століття, створивши для себе власні унікальні умови в різних сферах знань. Криміналістика, як синтезуюча інтегральна наука, розробила у цьому напрямі власний підхід, у формі психофізіологічного дослідження особистості, яка, відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, має дві форми:

– процесуальна (проведення експертизи) відповідно до КПК України;

– непроцесуальна (проведення дослідження фахівцями або експертами) в межах КПК України.

Криміналістичні аспекти психофізіологічної експертизи знайшли своє відображення у працях таких дослідників, як О. І. Мотлях [10, 11, 12], А. О. Потильчак [12], О. В. Линник [13], Т. А. Лешкович [14], О. В. Фунікова [15], Ю. Ю. Орлов [16] та ін.

Метою статті є дослідження питання психофізіологічної оцінки особистості підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого або свідка як одного з важливих завдань кримінального провадження.

До методології психофізіологічної діагностики особистості відносяться конкретні методики вивчення психофізіологічних особливостей людини, обробки, дослідження та оцінки отриманих результатів. При цьому напрями теоретичних розробок психофізіологічної діагностики визначаються практикою їх використання, формуючись у специфічні методи проведення опитування [17, с. 5].

Одним з ключових завдань кримінального провадження є дослідження особистості кожного учасника кримінального провадження (свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного). Існують певні особливості при дослідженні особистості неповнолітньої особи з метою встановлення здатності такої особи нести кримінальну відповідальність за вчинене діяння. В цьому випадку досліджуються їх особливості та обставини кримінальної події, яка відбувалася, їх сприйняття та показання.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів (явищ, процесів тощо), які містять інформацію про обставини провадження, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [1]. Методики проведення судових експертиз визначені на галузевому рівні. Наразі актуальним є питання формування нового підходу до психофізіологічної експер-

тизи як спеціалізованого дослідження в області психології і фізіології. Як при проведенні будь-якої судової експертизи, так і при проведенні психофізіологічної експертизи обов'язковим є дотримання принципів законності, об'єктивності, незалежності і повноти дослідження. При проведенні психофізіологічної експертизи важливим є також дотримання гарантії незалежності судового експерта та правильності його висновку, що, своєю чергою, забезпечується відповідно ст. 4 Закону України «Про судову експертизу», та забезпечення умов праці судового експерта за місцезнаходженням об'єктів дослідження (ст. 6 Закону України «Про судову експертизу»).

Психофізіологічна експертиза – засіб, регламентований Кримінальним процесуальним кодексом в межах кримінального провадження для встановлення обставин злочинної події, що мала місце. Висновок експерта є речовим доказом відповідно до чинного КПК України та має значення також при обранні покарання. Тобто, психофізіологічна експертиза є спеціалізованим дослідженням, яке проводить судовий експерт, застосовуючи наукові методи у сфері психології і фізіології.

Метою проведення психофізіологічної експертизи є отримання висновку, який буде використаний як доказ у кримінальному провадженні, після його належного опрацювання слідчим/прокурором/судом.

Суб'єктами судово-експертної діяльності можуть бути державні спеціалізовані установи і судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. Для проведення психофізіологічної експертизи можуть залучатися також інші фахівці з відповідних галузей знань.

Відповідну методику проведення психофізіологічної експертизи необхідно атестувати та зареєструвати в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Судовим експертом з психофізіологічної експертизи можуть бути особи, які мають необхідні знання, від-

повідну освіту, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності для надання висновку з досліджуваних питань. До існуючого Державного Реєстру атестованих судових експертів включаються всі атестовані в законному порядку судові експерти. Однак, можливе проведення психофізіологічної експертизи іншими фахівцями з відповідних галузей знань (ч. 4 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу»). Обов'язки та права судового експерта визначені у ст.ст. 12, 13 незалежно від виду судочинства, окрему увагу у ст. 14 приділено відповідальності експерта.

Загальне завдання експерта при проведенні психофізіологічної експертизи – це складання синтезованої психофізіологічної характеристики особистості в ретроспективі, дійсності та прогностиці (психофізіологічний портрет). Тобто, важливо врахувати обставини (умови, чинники тощо), що впливають на поведінку особистості. Окремі завдання стосуються предмета судової експертизи та формуються при призначенні експертизи. В результаті, психофізіологічний портрет особистості сприяє розумінню її поведінки в трьох часових площинах:

- минуле;
- теперішнє;
- майбутнє.

Окремої уваги заслуговує інформаційне забезпечення психофізіологічної експертизи, яке потребує постійного оновлення методичної літератури у зв'язку зі стрімким розвитком наукових знань і технічним забезпеченням.

Окремі питання призначення та проведення експертизи на досудовому розслідуванні регламентуються ст.ст. 242–245 КПК України (слідчі (розшукові) дії) та ст. 274 КПК України (негласні слідчі (розшукові) дії). Підстави, визначені у ст. 242 КПК України, обмежують коло осіб, які можуть звернутися щодо проведення експертизи такими суб'єктами:

– Сторони кримінального провадження.

- Слідчий суддя.
- Суд.

При цьому обмежується і об'єкт дослідження, не допускаючи проведення експертизи для з'ясування питань права. Тобто, експертизи на досудовому розслідуванні проводяться для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Порядок залучення експерта закріплений у ст. 243 КПК України, де, залежно від суб'єктів кримінального провадження, визначено порядок проведення експертизи. Також для слідчого або прокурора встановлено обов'язкові підстави проведення експертизи:

- Встановлення причин смерті.
- Встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень.
- Визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності.
- Встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості.
- Встановлення статеві зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 Кримінального кодексу України.

– Визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням (ст. 242 КПК України).

У частині третій ст. 242 КПК України підкреслено, що примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється виключно за ухвалою слідчого судді, суду, отриманою у визначеному КПК України порядку.

Також нормами КПК України в ст. 243 закріплено порядок залучення експерта, де існує поділ залежно від сторони кримінального провадження, на сторону обвинувачення (за наявно-

сті підстав для проведення експертизи) та сторону захисту на договірних умовах для проведення експертизи. Окремо експерт може бути залучений слідчим суддею за клопотанням сторони захисту у випадках та в порядку, передбачених ст. 244 КПК України.

У випадках відмови слідчого або прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта, особа, яка заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді з обґрунтуванням обставин кримінального правопорушення. До клопотання можуть додаватися копії матеріалів, що стосуються обставин кримінального правопорушення відповідно до частини другої ст. 244 КПК України. Надалі слідчий суддя за результатами розгляду клопотання має право своєю ухвалою доручити проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам. Як результат, висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він був залучений.

Чинним КПК України також визначено порядок отримання зразків для експертизи. Статтею 245 закріплено, що у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст.ст. 160–166 КПК України).

Існують певні особливості при відбиранні біологічних зразків у особи, що здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. У випадку відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст.ст. 160–166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

У межах проведення негласних слідчих (розшукових) дій можливо отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (негласне) відповідно до ст. 274 КПК України, однак з умовою, що їх отримання відповідно до ст. 245 КПК України неможливе без завдання значної шкоди для кримінального провадження.

Важливе значення надає проведення психофізіологічної експертизи із з'ясуванням установок, стимулів, мотивів, що впливали на поведінку учасників кримінальної події.

При формуванні питань до судового експерта необхідно дотримуватися меж предмета дослідження (психофізіологія) та професійної компетентності судового експерта, застосування спеціального категоріального апарата. Існує тактична заборона щодо питань, що стосуються достовірності/недостовірності показань особи, яка підлягає психофізіологічній експертизі.

Підставою проведення дій, закріплених в ст. 274 КПК України, є ухвала слідчого судді, постановлена за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, у порядку відповідно до ст.ст. 246, 248, 249 КПК України. Існує в цьому питанні й особливість, коли повторне отримання зразків здійснюється відкрито відповідно до чинного КПК України і втрачається необхідність зберігати таємницю щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно (ч. 7 ст. 274 КПК України).

В цілому, до компетенції психофізіологічної експертизи входить:

- визначення загального стану психологічного та фізіологічного розвитку особистості;
- визначення стану психологічного та фізіологічного розвитку особистості в певних умовах;
- визначення особливостей психологічного та фізіологічного розвитку особистості;
- встановлення хворобливих станів психологічного та фізіологічного розвитку особистості;

– встановлення здатності особистості сприймати, усвідомлювати і формулювати висновки щодо події, що мала місце;

– встановлення мотиваційного механізму особистості щодо події, що мала місце.

Психофізіологічні дослідження, що здійснюються у ході кримінального провадження, необхідно розуміти як дії, які проводять його учасники, зокрема сторони кримінального провадження, з метою сприяння встановленню істини, по попередженню, виявленню, розслідуванню та розкриттю злочинів. Звідси основним завданням психофізіологічних досліджень, які проводяться в ході кри-

мінального провадження, є дослідження фізіологічних механізмів психологічних процесів, станів і поведінки на системному, нейронному, синаптичному і молекулярному рівнях з отриманням висновку щодо природи їх виникнення, розвитку та наслідків.

Отже, в межах кримінального провадження існує потреба внесення змін до чинного КПК України, де необхідно складовою кримінального провадження визначити наявність психофізіологічної характеристики особистості учасника кримінального провадження, що отримана за спеціально розробленою методикою з дотриманням категоріального апарату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судову експертизу [Електронний ресурс]: Закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів: монографія / В. О. Комаха, Г. Ф. Кривда та ін.; за заг. ред. В. О. Комахи; ОНЮА. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – С. 62–82.
3. *Аверьянова Т. В.* Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т. В. Аверьянова. – Москва: Норма, 2008. – 480 с.
4. *Галаган В. І.* Процесуальний порядок і тактика одержання зразків для експертного дослідження у кримінальному судочинстві України: монографія / В. І. Галаган, О. В. Козак. – Донецьк: ТОВ «ВПІ «Промінь», 2012. – 240 с.
5. Експертизи у судовій практиці / Т. М. Арсенюк, Ю. М. Беляк, В. І. Бояров та інші; за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – Київ: Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
6. Експертизи на досудовому слідстві: навчальний посібник / Є. І. Макаренко, О. В. Негодченко, В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ, 2001. – 204 с.
7. *Клименко Н. І.* Судова експертологія: курс лекцій: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. – Київ: Ін Юре, 2007. – 528 с.
8. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / За ред. проф. В. Ю. Шепітька. – Х.: Право, 1998. – 376 с.
9. *Спіріна І. Д.* Судово-психіатрична експертиза: навчальний посібник / І. Д. Спіріна. – Дніпропетровськ, 1999. – 144 с.
10. *Мотлях О. І.* Окремі проблемні питання психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа та її результатів у кримінальному судочинстві України / О. І. Мотлях // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 32. – Т. 3. – С. 137–140.
11. *Мотлях О. І.* Методологічні засади проведення психофізіологічних експертиз із використанням поліграфа [Електронний ресурс] / О. І. Мотлях. – Режим доступу: <http://spfi.com.ua/metodologichni-zasadi-provedennya-psihofiziologichnih-ekspertiz-iiz-vikoristannyam-poliigrafa.html>.
12. *Мотлях О. І.* Окремі питання методики проведення психофізіологічної експертизи на основі поліграфа та їх особливості / О. І. Мотлях, А. О. Потильчак // Юридичний вісник. – 2013. – № 2 (27). – С. 150–155.
13. *Линник О. В.* Специфіка застосування результатів психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа при розслідуванні кримінальних правопорушень / О. В. Линник // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 5. – Том 4. – С. 63–66.
14. *Лешкович Т. А.* Форми використання поліграфа в кримінальному провадженні України / Т. А. Лешкович // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 6–1. – Т. 2. – С. 192–195.

15. Фунікова О. В. Криміналістичні аспекти психофізіологічних досліджень / О. В. Фунікова // Порівняльно-аналітичне право. – 2016. – № 5. – С. 308–310.

16. Орлов Ю. Ю. Використання поліграфа під час досудового слідства / Ю. Ю. Орлов // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 4. – С. 172–186.

17. Ващук О. П. Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч. – метод. посіб. / О. П. Ващук. – Одеса: Юридична література, 2016. – 84 с.

Vashchuk O. Forensic examination within criminal proceedings: psychophysiological research

The effectiveness activity of law enforcement bodies and other structures associated with the embodiment in practice of scientifically based methods, techniques, tools and means of prevention, investigation, detection and disclosure of criminal offenses. In our opinion, the most favourable of these directions currently intended to be the use of psychophysiology knowledge in criminal proceedings.

The methodology of psychophysiological diagnostics include individual specific methods of studying human physiological characteristics, treatment, research and evaluation of the results. Methods of forensic examination determined on branch level. Currently, the issues of forming a new approach to psychophysiological examination as specialized research in psychology and physiology are actualized.

As during any forensic examination and during the psychophysiological examination the principles of legality, objectivity, independence and complete investigation are mandatory.

Psychophysiological examination is a tool, regulated by the Criminal Procedure Code within criminal proceedings for the establish of circumstances of criminal events that took place. Psychophysiological examination is a specialized research, conducted by forensic expert, who applies scientific methods in psychology and physiology.

The purpose of psychophysiological examination is obtaining the opinion which will be used as evidence in criminal proceedings, after proper study by the investigator / prosecutor / court.

The main objective of psychophysiological research conducted during criminal proceedings is to investigate physiological mechanisms of psychological processes, conditions and behaviours on the system, neural, synaptic and molecular levels to obtain an opinion on the nature of their origin, development and impact.

Thus, within criminal proceedings, there is need for changes to the current Criminal Procedure Code of Ukraine, where as the necessary component of criminal proceedings determine the presence of psychophysiological characteristics of the participant of criminal proceedings which is obtained with a specially developed technique in compliance with categorical apparatus.

Keywords: *psychophysiological examination, expert opinion, source of evidence, expert, criminal proceedings.*

Стаття надійшла до редакції журналу 22.03.2017 р.